

Budovateľskí národopisci? Etnografia robotníctva a štúdium religiozity

Jakub Štofaniák

DOI: 10.21104/CL.2017.1.05

Socialist ethnographers? Ethnography
of the working class and the study of religiosity.

Abstract The article focuses on the constitution and the subsequent development of the Czech ethnography of the working class in the second half of the 20th century. The analysis centers especially upon the way by which the research teams and individuals approached the study of influence and importance of church communities and religious feeling of the working class.

Keywords ethnography of the working class, religiosity of the working class.

Táto štúdia vznikla v rámci riešenia projektu GA ČR reg. č. 16-04364S

s názvom *Náboženský život průmyslového dělnictva českých zemí (1918–1939)*: instituce, religiozita a sociální otázka.

Contact Mgr. Jakub Štofaniák Ph.D., Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8, Czech Republic; e-mail: stofanik@mua.cas.cz.

Jak citovat / How to cite Štofaniák, Jakub. (2017). Budovateľskí národopisci? Etnografia robotníctva a štúdium religiozity. *Český lid* 104, 71–80. doi:<http://dx.doi.org/10.21104/CL.2017.1.05>

Od konca 40. rokov 20. storočia sa v prostredí československého národopisu začali objavovať tendencie smerujúce k potrebe štúdia ľudu, ktorý nutne nemusí bývať v romantických dreveniciach a nosiť naškrobené rukávce. Prehodnocoval sa tak vlastný výskumný terén a pojem ľud sa začal vzťahovať tak na obyvateľstvo dedín, ako aj miest (Chotek 1949).¹ V diskusiách zaznievala kritika prílišného zamerania na minulosť a vyčlenenia robotníctva z ľudovej kultúry. Robotník, baník i ľud mestskej periferie a fabrik sa tak mali stať tvorcami ľudovej kultúry rovnako ako malý pastierik či roľník (Burian 1949: 63–65; Durdík 1949: 134). Kategória ľudu, ktorá vždy podliehala politizácii, tak zmenila len ideologickú správu, ktorú mala prenášať. Tento posun nebol však len reakciou na spoločenské a politické zmeny, predstavoval i výsledok dlhodobejšieho vývoja vo vlastnej vedeckej komunite národopiscov. V týchto podmienkach sa začala rodiť aj etnografia robotníctva. Etablovanie sa tohto výskumného zamerania je dnes interpretované prevažne ako režimná objednávka či napĺňanie štátneho plánu vo výskumných inštitúciách. Na tento projekt však môžeme nazerať aj z inej perspektívy. Etnografia robotníctva stála podľa môjho názoru skôr než na centrálnom zadaní na jednotlivcoch so silnou pozíciou, ktorí toto smerovanie vytýčili a obhájili. Ukotvenie tohto smeru prebiehalo samozrejme za použitia ideologického jazyka, mnohých osobných konfliktov a bolo súčasťou kariérnych stratégií a generačnej premeny.

Etnografia robotníctva tak vôbec nemusela byť objednávkou režimu ani naplnením predpísaného výskumného plánu. Napriec historickými odborníkmi (kam dobový národopis nepochybne patril) bola prvoradá pozornosť venovaná predovšetkým dejinám robotníckeho hnutia a revolučného boja. Terén etnografie robotníctva i jej empirický rozmer zaváňali výrazným nebezpečenstvom, že odhalia pre režim nežiaduce charakteristiky robotníctva (režidua náboženského cítenia,² rôznorodé politické preferencie) a ukážu, že táto skupina nebola a nie je nositeľkou výhradne progresívnych prvkov spoločenského vývoja.

Výskumné zameranie etnografie robotníctva, ktoré ovplyvnilo minimálne dve generácie etnografů, sa utváralo v atmosfére začiatku päťdesiatych rokov plnej snáh o podporu ťažkého priemyslu a transformáciu

1 Na potrebu etnografického štúdia v mestskom prostredí poukázal v svojej práci už Andrej Melicherčík (1945: 10). Podobné debaty o prekročení priestoru dediny a štúdiu robotníctva či mestského služobníctva sa viedli na poli českého národopisu už na konci 19. a začiatku 20. storočia. Žiadnym spôsobom sa však nepretavili do formovania výskumných plánů a ostali len na úrovni terminologických úvah a slovníkových hesiel (Soukupová 2013: 9).

2 O silnom náboženskom cítení robotníckeho prostredia informovali mnohé správy cirkevných tajomníkov začiatku päťdesiatych rokov. Ostravský krajský cirkevný tajomník označuje vo svojej správe z 23. februára 1951 región za „nejreligióznejší kraj v Československu“. V ďalšej správe poukazuje na vysokú religiozitu mestských častí: Heřmanice, Hošťálkovice a Vítkovice, obývaných dominantne robotníctvom. Intenzívne náboženské cítenie bolo prítomné aj vo farnostiach na Hlučínsku, kde „*římskokatolická církev měla tradičně vysoký kredit a značný vliv na společnost.*“ Zemský archiv v Opavě, fond KNV v Ostravě, kart. 170, sign. 290.2. Archiv města Ostravy, fond Jednotný národní výbor-Městský národní výbor v Ostravě (JNV-MěNV), kart. 27, inv. č. 727.

hospodársko-sociálnych vzťahov. Na masívne preskupovanie hierarchií v dobovej spoločnosti tak týmto projektom odpovedala aj etnografia, ktorá seba samú vnímala nepochybne ako spoločensky angažovaný obor. Skupina mladých nastupujúcich vedcov (Olga Skalníková, Karel Fojtík, Oldřich Sirovátka, Vladimír Karbusický) sa chytila svojej šance a začala so sériou výskumov v rôznych priemyselných regiónoch.

Ak by sme sa pozreli na dobové názory Olgy Skalníkovej, poprednej osobnosti podieľajúcej sa na formovaní tohto smeru etnografického bádania, videli by sme postupný vývoj odkazujúci na kryštalizáciu a vyjednávanie priestoru pre tento výskum. O etnografii robotníctva nenájdeme ešte žiadnu zmienku v jej programatickom článku *Za nový Český lid* (Skalníková 1951). V momente, kedy sa ujíma redakcie tohto periodika, venuje pozornosť kritike predošlého smerovania, stotožňovaného s osobami Karla Chotka a Václava Černého. Český lid sa má podľa Skalníkovej stále orientovať na pomery vidieka, zoznamovať čitateľa s ľudovým umením a objasňovať súvislosti s celkovým hospodársko-spoločenským vývojom. V ďalšom článku publikovanom v rovnakom čísle Českého lidu znova zdôrazňuje potrebu štúdia premien vidieka na socialistický. S programovým záujmom o robotníctvo prichádza až v roku 1952 vo svojom článku *K otázce národopisného výzkumu života dělnické třídy* (Skalníková 1952). V tejto štúdii odkazuje na výskum na Žďársku, ktorý sledoval vplyv priemyselnej výstavby na spôsob života a kultúru obyvateľstva. Upozorňuje na počiatky záujmu o baníctvo spojené s oslavami sedemstého výročia započatia ťažby slávenými v roku 1949, kedy na podnet kultúrneho oddelenia prezidentskej kancelárie začali krátkodobé výskumy v Kladne, Moste, Ostrave a Příbrami. Do rovnakého obdobia spadá aj Skalníkovej dizertačná práca o baníctve na Příbramsku v druhej polovici 19. storočia, jej neprijatie na katedre národopisu a následná obhajoba na katedre československých dejín (Skalníková 1999: 132). Seminár profesora Václava Husy, kde bola dizertácia prijatá, tak dáva Skalníkovej priestor pre realizovanie projektu, ktorý nie je striktno orientovaný len na históriu a archívny výskum, ale je otvorený aj zberu orálnych prameňov ľudovej proveniencie. Aj napriek mnohým metodologickým slabinám a nejasnosti kritérií, práce študentov venujúcich sa baníckym regiónom pod vedením Václava Husy na začiatku päťdesiatych rokov položila základ pre výskum dejín každodenného života robotníkov a ich sociálnych pomerov (Petráň 2015: 130–131).

Pri štúdiu robotníckeho spôsobu života stáli podľa Skalníkovej národopisci pred dvoma problémami – jednak zachytiť spôsob života robotníkov v kapitalistickej spoločnosti, ale zároveň študovať súčasnú kultúru a spôsob života robotníctva (Skalníková 1952). Práve k naplneniu druhého bodu etnografia robotníctva nikdy nedošla. Národopisci v päťdesiatych rokoch i ich pokračovatelia v dobe normalizácie síce študovali hutníkov či baníkov, ale namiesto toho, aby sa zamerali na ich vtedajší život a zbierali autentické dáta priamo v teréne, začali skúmať ich osudy v predkomunistickom období. Realita, ktorá

bola pred ich očami, tak zostala nezmapovaná a prehliadaná (Sárkány – Hann – Skalník 2005: 70). Etnografi pritom počas výskumu určite veľmi dobre spoznali životné podmienky robotníkov, v Kladne mali pracovať až s 150 rodinami (Skalníková 1959) a podľa spomienok Olgy Skalníkovej baníci a ich rodiny záujem etnografov o ich život a problémy vítali, čo prispelo aj k hladkému chodu celého výskumu (Sárkány – Hann – Skalník 2005: 175).

Štúdium spôsobov života robotníctva v kapitalistickej spoločnosti vykazovalo tiež veľkú mieru chronologickej selektivity. Dôraz sa venoval hlavne obdobiu konca 19. a počiatku 20. storočia. Život robotníctva po prvej svetovej vojne akoby etnografov už nezaujímal. Tento výber sa často zdôvodňoval tým, že išlo o štúdium fázy formovania robotníckeho hnutia, ktorá bola vnímaná pre uvedenie robotníctva ako centrálna. Minimálny záujem venovaný obdobiu prvej republiky mohol byť aj prejavom veľkej politickej ostražitosti a obáv z toho, čo by mohli vyvolať prípadné paralely či porovnávanie postavenia robotníctva s pomerne nedávnou dobou.

Etnografia robotníctva prirodzene rezonovala aj na celoštátnych etnografických konferenciách. Druhá celoštátna etnografická konferencia konaná v apríli 1952 mala snahu o zakotvenie etnografického bádania v nových inštitúciách, ktoré by mali sústrediť sily na „*výzkumy současného způsobu života a současné kultury jak v zemědělských oblastech, hlavně na družstevních vesnicích, tak i v oblastech průmyslových*“ (citované podľa Petrářová 2000: 309). Na jej treťom ročníku vystúpil s veľkým referátom o výskume v Rosicko-Oslavansku Karel Fojtík. Životu a kultúre robotníckej triedy bola venovaná aj samostatná sekcia či veľká pozornosť v záverečnej rezolúcii konferencie (Skalníková 1953b: 244–245).

Nech už bolo zameranie projektov prorežimné, alebo nie, vytvárané na politickú objednávku či presadené individualitami so silnou pozíciou, prinieslo so sebou množstvo nových výziev. Na metodologickej rovine sa v ňom zaujímapo skĺbili postupy, ktoré by sme dnes mohli označiť za antropologické či orálne historické, dlhodobé terénne výskumy vedeckých tímov, s kopírovaním starších národopisných deskriptívnych prístupov prenesených z prostredia dediny do mesta (Woitsch 2012).

Z množstva projektov naplánovaných národopiscami začiatkom päťdesiatych rokov to boli práve výskumy priemyselných oblastí (Rosicko-Oslavansko, Kladno, Žakarovce na Slovensku, neskôr aj Slánsko, Mostecko a Ostravsko), ktoré boli schopné priniesť pomerne rýchlo výsledky vo forme publikovaných monografií, alebo časopiseckých štúdií a zorganizovaných konferencií (Petrářová 2000: 315).³ Táto výskumná oblasť sa paralelne rozvíjala aj mimo Československa. Dovoľovala tak nadväzovať spoluprácu so zahraničnými kolegami v Poľsku či NDR venujúcimi sa podobným témam, či tieto témy prezen-

3 Široko formulovaný projekt Ostravska zostal len v rukopise. Rovnako nebol patrične vyhodnotený výskum rozvoja priemyslu a premien tradičnej kultúry na Žďársku.

tovať na konferenciách za železnou oponou a prinášať medzinárodne porovnateľné bádateľské výstupy (Sárkány – Hann – Skalník 2005: 116–117, 176).

Práce vychádzajúce z etnografických výskumov v prostredí robotníctva obsiahle spracovávali mnohé aspekty materiálnej (pozornosť bola venovaná hlavne nijak nekonfliktným otázkam stravy či bývania) i najrôznejšie podoby slovesnej kultúry. S istými ťažkosťami sa však potýkali v momente, keď sa mali venovať duchovnej kultúre, alebo presnejšie akýmkoľvek religióznym prejavom robotníctva. Práve tento okruh otázok a spôsob, akým sa s ním etnografia robotníctva vysporiadala, nám môže ukázať mieru poplatnosti dobovému jazyku i cieľom spoločenských vied v oblasti výskumu náboženstva. Všetci zúčastnení výskumníci si určite dobre uvedomovali oficiálne postoje režimu voči náboženstvu i jednotlivým cirkvám. V ich osobnej pamäti museli rezonovať dobové procesy s katolíckou hierarchiou i bežnými veriacimi, zavtvárnanie kláštorov i vytesnenie náboženstva z verejného priestoru (Kaplan 1993). Náboženstvu mala byť pôvodne podľa pripravovaných osnov výskumu venovaná pomerne veľká pozornosť. Olga Skalníková počítala s tým, že si výskum v priemyselných regiónoch povšimne aj konfesijnú rôznosť, bude sa zamýšľať nad príčinami príslušnosti k tej ktorej cirkvi, i vplyvmi a zásahmi cirkví do súkromného a spoločenského života. Etnografi mali analyzovať celkový aktívny či pasívny pomer k cirkvám, bezverectvo, i dôvody odklonu od cirkví a postavenie náboženských spolkov a siekt, akými bola Armáda spásy či Mormoni (Skalníková 1953a: 160).

S náboženským cítením robotníctva boli následne národopisci konfrontovaní aj počas svojich terénnych výskumov, nešlo si ho nevšimnúť ani pri rozhovoroch s pamätníkmi, alebo pri analýze zozbieraných artefaktov. Respondenti sa k náboženstvu hlásili a etnografi to zaznamenávali minimálne v interných biografických medailónoch informátorov.⁴ Tieto zistenia však narážali na východzie premisy dobového národopisu, ktorý mal identifikovať progresívne fenomény v pre-socialistickej ľudovej kultúre, hlavne v kultúre pracujúcich tried (Sárkány – Hann – Skalník 2005: 239–240). Nakoľko sa mali národopisci svojou prácou účastníť boja proti náboženstvu i poverám, bolo potrebné pre tieto prvky nájsť vhodné pomenovania a obozretne ich zasadzovať do publikovaných textov. Akékoľvek religiózne prejavy tak zastrešil termín prežitok, ktorý zahrňoval i zastarané obyčaje a povery. Označenie prežitok tak získalo aj istý normatívny rozmer, ktorý predstavoval kultúrnu zaostalosť, ktorú malo robotníctvo v jazyku dobových národopiscov na ceste za svojím historickým cieľom prekonať.⁵ Pričom pochyby, že sa tak stane práve v prostredí

4 Karel Vlasák, Jak jsem žil, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. (ďalej len EÚ AV ČR), Dokumentační sbírky a fondy, fond: Spilka, kartón: 7. Pamätníček Aloisa Kaftana, Kladno, EÚ AV ČR, Dokumentační sbírky a fondy, bez označenia. Pamätník obsahuje množstvo nábožensky ladených básničiek, výstrižkov a obrázkov rôznych svätcov.

5 Tradiční obyčaje a etnografie dělnictva. Poznámky a teze, Vančík František, EÚ AV ČR, Dokumentační sbírky a fondy, fond: Dělnictvo, oddělení etnografie dělnictva, dokumentační sbírka, kartón: 32.

robotníctva boli minimálne: „*Městský proletariát, ať se na jeho kulturní úroveň díváme jakkoli, má totiž vůči jiným společenským skupinám z pozice svého ekonomického a sociálního postavení nejbliže k tomu se negativních pozůstatků minulosti zbavovat...*“⁶

Význam náboženských komunit v robotníckom prostredí nebol v žiadnej dobovej práci priamo verbalizovaný. Výsledné monografie z výskumov v Kladne, Rosicko-Oslavansku, ani nevydaný rukopis Ostravska spomínajú Skalníkovej osnovu v bodoch venujúcich sa náboženstvu nenaplnili. K náboženskému životu priemyselných oblastí sa vlastne vôbec nevyjadrili. Vplyv náboženstva riešili len okrajovo pri prechodových rituáloch (krst, svadba, pohreb), alebo v kolobehu roku a výročných obyčajov. K religiozite robotníctva zmieňujú súborné práce len u baníkov pretrvávajúci zvyk modliť sa pred sfáraním do bane, či ich vysokú poverčivosť a mnohé príbehy o škriatkoch a permonoch (Skalníková 1959: 27, 66–68; Fojtík 1957: 124–125).⁷ Na chýbajúci etnografický materiál k štúdiu náboženských prežitkov poukázal v svojej recenzii na knihu *Kladensko: život a kultura lidu v průmyslové oblasti* aj Antonín Robek. Upozornil na fakt, že aj napriek silnému odporu proti náboženstvu reprezentovanému katolíckou cirkvou, nemožno pokladať religiozitu za faktor s nulovým vplyvom. Podľa jeho názoru sa jej mala dostať väčšia pozornosť, pričom výskum sa mal zamerať aj na náboženské prejavy špiritizmu a evanjelických denominácií (Robek 1960: 213–214).

Náboženské cítenie robotníctva bolo diskutované vo vedeckej komunite národopiscov skôr interne, na rôznych seminároch, v interných publikáciách a výnimočne aj na stránkach odborných časopisov. Analyzovaná bola silná religiozita žien žijúcich v robotníckych kolóniách i význam náboženstva v priestore priemyselného mesta: „...*kostely na Ostravsku jsou dodnes navštěvovány nejen starými ženami, ale navštěvuje je stále poměrně mnoho mladých mužů. Vysvětlení tohoto stavu není snadné a není cílem této práce (sklon k poverčivosti u mužů spočívá z velké části jistě v nebezpečnosti hornického povolání, v neustálé nejistotě a pocitu ohrožení života).*“⁸

Religiozita bola okrajovo kontextualizovaná aj v statiach pojednávajúcich o spoločenskom živote priemyselných aglomerácií. Ten mal byť pomerne dlho prepojený s rôznymi náboženskými slávnosťami. Robotníctvo sa tak prirodzene podieľalo na oslavách sviatku svätej Barbory či svätého Prokopa, ktorý bol patrónom ostravského baníckeho revíru. Ostrava bola celkovo v porovnaní s Kladenskom či Mosteckom vykresľovaná ako omnoho tradičnejší región, kde dlhšie pretrvávali staré slávenia i ochota účastníť sa osláv a parád

6 Tradiční obyčeje a etnografie dělnictva. Poznámky a teze, Vančík František.

7 Rukopis Ostravska, EÚ AV ČR, Dokumentační sbírky a fondy, fond: Dělnictvo, oddělení etnografie dělnictva, dokumentační sbírka, kartón: 6.

8 Tůmová, Vanda, K tradici a proměnám rodinného života na Ostravsku, časovo zachytáva obdobie rokov 1890–1960. EÚ AV ČR, Dokumentační sbírky a fondy, fond: Dělnictvo, oddělení etnografie dělnictva, dokumentační sbírka, kartón: 2.

organizovaných v náboženskom duchu vlastníckmi baní.⁹ V spolčkovej oblasti, ktorej bola naprieč monografiami i časopiseckými štúdiami venovaná veľká pozornosť, bola naopak akákoľvek existencia robotníckych spolčkov, naviazaných na rôzne náboženské komunity a pôsobiace priamo v študovaných oblastiach, zamlčaná. V Kladne a Ostrave pritom pôsobilo množstvo takýchto organizácií¹⁰ a minimálne na základe dochovaných archívnych výpiskov k práci o Ostrave vieme, že o nich vedeli aj bádateľské kolektívy pražských etnografov.¹¹ Poukazovanie na takéto formy združovania či vytvárania konkurenčných robotníckych štruktúr či hnutí, bolo v prácach etnografie robotníctva považované za nežiaduce. Etnografi sledovali exkluzívne „progresívne“ robotnícke spolky späté so sociálnou demokraciou či neskôr komunistickou stranou. Záujem o štúdium religióznych prežitkov v prostredí baníctva sa mal objaviť v priebehu šesťdesiatych rokov, tieto výskumy boli však len okrajové a stáli na periférii dobovej inštitucionálnej pozornosti (Robek 1976). Otázky náboženského cítenia robotníctva v rovnakej dobe začali rezonovať v obnovenom sociologickom výskume, ako aj v historických štúdiách. Nesmelo vyslovené názory o význame náboženstva pre robotnícke komunity prezentované na interných etnografických seminároch potvrdilo rozsiahle šetrenie sociologického tímu okolo Eriky Kadlecovej prevádzané v rokoch 1962 a 1963 na Ostravsku (Kadlecová 1965a, b a 1967). Nad rozsahom ateizmu v generácii priekopníkov socializmu sa zamýšľal historik Jiří Kořalka. Na príklade Liberecka ukázal na jednej strane zásadný odpor proti inštitúcii cirkvi (hlavne katolíckej) a na strane druhej silne náboženský jazyk prvých socialistických agitátorov prítomný na zhromaždeniach i v ich umeleckej tvorbe (Kořalka 1960).

Obdobie tematického oživenia záujmu o etnografiu robotníctva po roku 1968 sa k otázkam náboženstva ani jeho vplyvu medzi robotníctvom nijak nevyjadrovalo a celkovo týmto fenoménom venovalo ešte menej priestoru než výskumy v päťdesiatych rokoch. Profilujuce diela tohto obdobia (monografia *Stará dělnická Praha* ani zväzky *Etnografie dělnictva*) štúdium duchovnej kultúry a špeciálne religiozity v prostredí robotníctva nerozvíjali. Na podklade analýzy prvkov materiálnej kultúry (kapitola v práci *Stará dělnická Praha* o odeve pražského robotníctva z pera Mirjam Moravcovej) bol síce viditeľný

9 Společenský život Ostravsko, rukopis Olga Skalníková, EÚ AV ČR, Dokumentační sbírky a fondy, fond: Dělnictvo, oddělení etnografie dělnictva, dokumentační sbírka, kartón: 6.

10 V Kladne medzi robotníkmi pôsobili: Křesťansko-sociální spolek katolických mužů a jinochů, Spolek sv. Vincence z Paula, Jednota mládeže církve československé, Vlast, křesťansko-sociální vzdělávací a vzájemně se podporující spolek českých žen a dívek pro Kladno a okolí. Státní okresní archiv Kladno, fond: Okresní úřad Kladno, kartón: 1480/18.

11 Svedčia o tom dochované archívne excerpta z Opavského archívu, kde figurovalo 6 spolčkov naviazaných na jednotlivé cirkevné komunity pôsobiace v Ostrave (Deutscher katholischer Zentralverein für M. Ostrau, Katholischer Volksverein für Mäh. Ostrau, Katolícký spolek tovaryšský v Mor. Ostravě, Sociální odbor náboženské obce církve československé Ostrava, Spolek křesťanských horníků v Mor. Ostravě, Vzdělávací křesťansko-sociální spolek „Rovnost“ ve Vítkovicích). Seznam spolčků na Ostravsku, Drkal Stanislav, EÚ AV ČR, Dokumentační sbírky a fondy, fond: Ostravsko, kartón: 3.

interpretačný posun rozbíjajúci chápanie robotníctva ako homogénnej skupiny, tento posun však nebol dostatočný na to, aby uznal rôznosť názorových a hodnotových orientácií a ich dopadov na život obyvateľov robotníckych štvrtí a kolónií.

Isté korektívy či upresnenia vo vzťahu k náboženstvu a celkovo jednote robotníctva prichádzajú ojedinele až začiatkom osemdesiatych rokov. Olga Skalníková na stránkach internej publikácie Ústavu etnografie a folkloristiky vydala svoje poznámky k politickým názorom a diferenciacii spoločenského života u ostravských baníkov v období prvej republiky. Neobvyklosť tohto článku nebola len v téme, ale aj v časovom zameraní na medzivojnové obdobie, ktoré bolo inak etnografiou robotníctva prehliadané. Otvorene tu upozornila na zamlčovanie zistení starších výskumov a zjednodušovanie, ku ktorému dochádzalo pri štúdiu robotníctva, keď boli priemyselné oblasti hodnotené paušálne ako strediská všetkého pokrokového. Do kontrastu s proklamovanou jednotou robotníctva dala jeho politickú i náboženskú rôznorodosť. Medzi politické sily, ktoré oslovovali túto sociálnu skupinu, otvorene zaradila okrem sociálnych demokratov a komunistov aj kresťanských sociálov. Vplyv jednotlivých náboženských komunít a celkovo religiózneho cítenia robotníctva tiež nepokladala za marginálny. Po roku 1918 podľa Skalníkovej dochádzalo k preskupovaniu veriacich a zmenám v celkovej štruktúre a sile cirkví, rozpoloženie a dôležitosť náboženstva v prostredí robotníctva sa však zmenila len minimálne. *„Odvrát od katolíckej cirkve v popřevratových dobách neznamenal vždy odklon od cirkve vůbec, protože je známo, že pro dvacátá léta jsou typické přestupy velkých skupin dělnického obyvatelstva do nové československé cirkve. Programový ateismus byl samozřejmý pro marxistickou stranu, ale např. na Ostravsku nejmilitantnějšími ateisty byli sociální demokraté.“* (Skalníková 1982: 74–75)

Čo nám môže celkovo napovedať spôsob a priestor venovaný výskumu náboženstva? Ako sme mohli vidieť, k hodnoteniu role náboženstva sa národopisci vo svojich publikáciách dostávali len zriedkavo, pričom týmto otázkam sa venovali hlavne v rámci premien tradičného a rodinného života.¹² Etnografia robotníctva sa jednoznačne vyhýbala akejkoľvek konfrontácii či odsúdeniu náboženského cítenia. Neponúkala ani žiadne vysvetlenia jeho marginálnosti či dôležitosti v prostredí robotníctva. Opatrnosť, s akou pristupovala k fenoménu náboženstva, ktorý mohol byť zhodnotený oveľa kritikejšie, môže v istom zmysle odkazovať k spôsobu, akým bol tento výskumný projekt celý zostavený. Empirický výskum presadený nastupujúcou generáciou etnografov, vyjednávaný v medziach režimného jazyka, musel byť vo svojich formuláciách veľmi opatrný, aby nenabúral predstavu o jednote robotníctva a jeho správnej ideovo-politickej orientácii. Pokiaľ sa zistenia z terénu

12 Tůmová, Vanda, K tradici a proměnám rodinného života na Ostravsku. EÚ AV ČR, Dokumentační sbírky a fondy, fond: Dělnictvo, oddělení etnografie dělnictva, dokumentační sbírka, kartón: 2.

od tohto modelu líšili, bolo istejšie sa celkovo týmto témam vyhnúť a nijak ich neverbalizovať. Výskumné tímy sa takouto neutralitou mohli patrične chrániť a zabezpečiť svoje vlastné pokračovanie. Pole, na ktorom sa pohybovala etnografia robotníctva, bolo plné pomyselných nášlapných mín. Zahrňovalo množstvo tém, ktorých výskum nebol bezpečným priestorom zaručujúcim v dobových podmienkach jednoznačný vedecký úspech. Terén priemyselného mesta mal celkovo potenciál priniesť výskumným tímom veľký úspech, ale aj totálny prepad.

Január 2017

Literatúra

- Burian, Emil František. 1949. O lidové kultuře. *Český lid* 36: 62–65.
- Fojtík, Karel. 1957. *Rosicko-Oslavansko: Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru od začátku 19. stol.* Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Chotek, Karel. 1949. Otázka periodisace československé lidové kultury. *Český lid* 36: 19–25.
- Durdík, Jan. 1949. Dějiny českého lidu. *Český lid* 36: 133–135.
- Kadlecová, Erika. 1965a. Výzkum religiozity Severomoravského kraje (Metoda a technika). *Sociologický časopis* 1: 13–40.
- Kadlecová, Erika. 1965b. Z výsledků výzkumu religiozity dospělých v Severomoravském kraji. *Sociologický časopis* 2: 135–147.
- Kadlecová, Erika. 1967. *Sociologický výzkum religiozity Severomoravského kraje*. Praha: Academia.
- Kaplan, Karel. 1993. *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Brno: Nakladatelství Doplněk.
- Kořalka, Jiří. 1960. Ateismus průkopníků socialismu v Čechách. In: Černý, Bohumil: *Církev v našich dějinách*. Praha: Orbis: 22–43.
- Melicherčík, Andrej. 1945. *Teória národopisu*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscus.
- Petráň, Josef. 2015. *Filozofové dělají revoluci*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- Petráňová, Lydia. 2000. Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963. In: Barvíková, Hana: *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky v nakl. Arenga: 305–322.
- Robek, Antonín. 1960. Zamyšlení nad výzkumem hornických oblastí. *Československá ethnografie* 2: 210–217.
- Robek, Antonín. 1976. K otázkám etnografického studia města a vesnice kapitalistické a socialistické společnosti. In: *Etnografie dělnictva a socialistické vesnice*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV: 1–26.
- Sárkány, Mihály – Hann, Chris – Skalník, Peter. 2005. *Studying Peoples in the People's Democracies: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Münster: LIT Verlag.
- Skalníková, Olga. 1951. Za nový Český lid. *Český lid* 38: 1.
- Skalníková, Olga. 1952. K otázce národopisného výzkumu života dělnické třídy. *Český lid* 39: 147–151.
- Skalníková, Olga. 1953a. K otázce o studiu kultury a způsobu života českých a slovenských horníků. *Československá ethnografie* 2–3: 153–162.
- Skalníková, Olga. 1953b. Třetí celostátní etnografická konference. Resoluce III. celostátní konference ethnografů. *Český lid* 40: 241–245.
- Skalníková Olga. 1959. *Kladensko: život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Skalníková, Olga. 1982. Vliv politických názorů na diferenciaci společenského

- života v období I. republiky (Na příkladu hornických kolonií na Ostravsku). In: *Dělnictvo v lokální společnosti. Referáty z vědeckého kolokvia 29. 9. 1981*. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku: 74–82.
- Skalníková, Olga. 1999. Etnografické výzkumy všedního dne i svátečních aktivit českých horníků. *Národopisný věstník* 15–16: 132–142.
- Soukupová, Blanka. 2013. Lid a lidová tvorba a výroba jako nástroj propagandy ve společnosti českých zemí. Mýtus a česká (státní) politika. *Etnologické rozpravy* 1–2: 6–25.
- Štastná, Jarmila – Robek, Antonín – Moravcová, Mirjam (eds.). 1981. *Stará dělnická Praha: život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia.
- Woitsch, Jiří. 2012. Kam zmizela etnografie dělnictva? *Český časopis historický* 110: 692–707.